

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

КОРОВКІНА Ганна Аркадіївна

УДК 72.01

**ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ
МОДЕРНУ МІСТА ХАРКОВА**

18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам’яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному університеті міського господарства імені О. М. Бекетова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат архітектури, доцент,
КОНОПЛЬОВА Олена Володимирівна,
Харківська державна академія дизайну та мистецтв,
доцент кафедри архітектури.

Офіційні опоненти: доктор архітектури, професор,
ІВАШКО Юлія Вадимівна,
Київський національний університет будівництва і
архітектури, професор кафедри основ архітектури і
архітектурного проектування;

кандидат архітектури, доцент,
НОВОСЕЛЬЧУК Наталія Євгенівна,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка», доцент кафедри
архітектури будівель та містобудування.

Захист відбудеться 21 грудня 2020 року о 10. 00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.089.06 Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова за адресою: 61002, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17, в конференц залі №2 університету.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова за адресою: 61002, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17.

Автореферат розіслано 21 листопада 2020 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
канд. арх., доцент**

Ю. С. Велігоцька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Відродження та розвиток української культури є неможливими без усебічного вивчення її матеріальної складової, до якої належить і архітектура. Однією з найяскравіших сторінок історії світової архітектури є архітектура рубежу ХІХ–ХХ ст. – архітектура модерну. Цей стиль набув поширення практично у всіх країнах світу. Із самого початку модерн проявив себе як стиль регіональних інтерпретацій, що простежується в різних назвах у різних регіонах і зрозумілих тільки там елементах декору.

Архітектура модерну в Україні не є винятком. Країна, на період поширення стилю, входила до складу двох імперій – Австро-Угорської і Російської. Ця особливість вплинула на характер проявів модерну в найбільших містах України.

За останні роки зросла кількість досліджень, присвячених харківській архітектурі модерну, проте її характерні особливості не стали в них предметом розгляду. В цій роботі передбачається виявити своєрідність архітектури модерну Харкова, де є велика кількість пам'яток цієї доби. Потреба в теоретичному осмисленні такої спадщини і необхідність розробки заходів щодо охорони та відновлення історичного середовища міста Харкова і визначили актуальність цього дослідження.

Теоретичною базою постановки та вирішення завдань цієї роботи стали, поміж іншими, роботи таких дослідників модерну, як В. Горюнов та М. Тублі, Є. Кириченко, Б. Кіріков, О. Орельська, М. Нащокіна та ін. Фундаментальною є праця Ю. Івашко «Основи стилеутворення модерну в архітектурі України (кінець ХІХ – початок ХХ століття)». Однак у фаховій літературі не повною мірою відображені особливості архітектури модерну Харкова. Це дослідження є поглибленням вивчення регіональних і місцевих проявів архітектури модерну.

Основна гіпотеза дослідження базується на припущенні, що суттєвою ознакою модерну Харкова є поліваріантність його проявів, яка обумовлена запозиченням основних принципів і прийомів стилю модерн в Європі й підтримана різновидами історичних стилів та особливостями економічного й соціокультурного розвитку міста Харків у період кінця ХІХ ст. початку ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота спирається на Закон України «Про охорону культурної спадщини», плани роботи Українського комітету ІКОМОС, які забезпечують збереження та реставрацію історичного архітектурного середовища населених місць України, а також обласну Програму збереження архітектурної спадщини в Харківській області на 2018–2023 рр. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри основ архітектурного проектування ХНУМГ ім. О. М. Бекетова за темою «Гуманізація предметно-просторового середовища центру найзначнішого міста» (ДР № 011411005591) та кафедри архітектури будівель і споруд та дизайну архітектурного середовища за темами: «Аналіз ресурсів та оцінка архітектурно-містобудівного потенціалу Харківського регіону» (ДР № 0114U004417), «Принципи та методи удосконалення архітектурно-композиційної організації центрів історичних міст» (ДР № 011011006768).

Мета дослідження: виявити характерні особливості архітектури модерну (на прикладі міста Харкова) в контексті загальноєвропейського розвитку цього стилю та розробити рекомендації щодо охорони й використання цієї спадщини.

Реалізація поставленої мети охоплює виконання таких **завдань**:

1. Проаналізувати ступінь вивченості та систематизувати стан досліджень архітектури модерну Харкова, спираючись на існуючі методи та наукові підходи щодо стилеутворення.

2. Розробити методiku дослідження особливостей архітектури модерну Харкова.

3. Розглянути історичні особливості формування та виявити напрями розвитку стилю модерн у місті Харків.

4. Визначити впливи архітектурних шкіл на архітектуру модерну Харкова.

5. Класифікувати та виявити особливості архітектури модерну Харкова за кількістю істотних характеристик.

6. Надати рекомендації щодо збереження та реабілітації об'єктів архітектури модерну (на прикладі міста Харкова).

Об'єкт дослідження – архітектура модерну.

Предмет дослідження – особливості архітектури модерну (на прикладі міста Харкова) в контексті загальноєвропейського розвитку цього стилю.

Межі дослідження. Хронологічні межі дослідження визначаються періодом розповсюдження модерну (1890–1915 рр.); територіальні межі роботи – з метою виявлення особливостей архітектури модерну Харкова проводиться порівняльний та системно-структурний аналіз з архітектурою Європи та інших міст Російської Імперії. Змістовні межі: напрямок українського модерну (український національний романтизм) у цьому дисертаційному дослідженні не розглядався.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використані: методи історико-генетичного аналізу, порівняльного аналізу, графоаналітичний та іконографічний методи, метод математичного моделювання та метод системно-структурного аналізу архітектурної форми, запропонований Ю. Івашко. Активно залучалася архівна джерельна база, матеріали авторських натурних обстежень, аналізу та фотофіксації більш ніж 160 об'єктів модерну м. Харкова.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в системному вирішенні важливої науково-прикладної проблеми – виявлення особливостей архітектури модерну Харкова.

Вперше:

– ідентифіковано напрями архітектури модерну в Харкові, запропоновано математичні моделі їх опису, систематизовано понад 160 об'єктів;

– вперше для класифікації досліджених об'єктів архітектури запропоновані методи теорії множин і поняття узагальненого кортежу.

Удосконалено:

– методичні підходи до аналізу об'єктів архітектури модерну з урахуванням чинників впливу, методики системно-структурного аналізу та теорії історизму;

– класифікацію гібридних напрямів розвитку архітектури модерну в Харкові.

Отримали подальший розвиток:

– аналіз регіональної самобутності архітектури модерну м. Харкова;
 – методичні рекомендації щодо охорони й використання об'єктів архітектури модерну (на прикладі міста Харкова).

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані: для продовження наукових досліджень; для впровадження в навчальний процес; під час розроблення проєктів реставрації будівель в стилі модерн; в охоронних заходах для існуючих архітектурних пам'яток цієї епохи.

Результати дослідження впроваджено в працях ТОВ «Науково-дослідний і проєктний інститут цивільного будівництва «СХІДБУДПРОЕКТ» для розробки та реалізації науково-проєктної документації на реабілітацію й реставрацію пам'яток архітектури періоду модерну місцевого та національного значення в містах Харкові, Ізюмі, Козятині, Жмеринці, Одесі, Кропивницькому, Конотопі, в Харківській, Вінницькій, Кіровоградській, Одеській та Сумській областях протягом 2014–2018 рр. (акт впровадження: № 1811-30/02-1 від 30.11.2018), а також Департаменті містобудування та архітектури Харківської обласної державної адміністрації при розробленні історико-архітектурного опорного плану с. Шарівка Богодухівського району (акт впровадження: № 01-05/4201 від 29.11.2018).

Особистий внесок здобувача. Основні результати роботи отримані автором особисто, про що свідчать одноосібні публікації та авторські частини в статтях, написаних у співавторстві (виявлено основні регіональні особливості модерну [1] та визначено прийоми гармонізації архітектурного середовища на прикладі об'єктів модерну [4] у списку публікацій).

Апробації результатів дослідження. Результати дослідження були презентовані та отримали позитивну оцінку на таких міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Сталий розвиток міст. Сучасні технології управління міським та регіональним розвитком» (Харків, 2006); «Сучасна архітектурна освіта. Методологічний простір архітектурного проєктування» (Київ, КНУБА, 2009); «Архітектурно-містобудівні проблеми транскордонних територій» (Харків, 2011); «Перспективи розвитку науки і освіти» (Москва, 2013); «Сучасні проблеми архітектури і містобудування в умовах міжнародної інтеграції» (Харків, 2014); «Каразінські читання» (Харків, 2016, 2017); «Українсько-польські архітектурні візії: погляд крізь часи та епохи» (Харків, 2016); «Сучасні тенденції розвитку архітектури і містобудування» (Харків, 2017); «Science, engineering and technology: global and current trends» (Прага, 2019); «Science, trends and perspectives» (Токіо, 2020); науково-технічних конференціях ХНУМГ ім. О. М. Бекетова (Харків, 2004–2020).

Публікації. Результати дисертації відображені у 8 статтях: 1 – в іноземному періодичному науковому виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, 5 – у фахових наукових виданнях України, 2 статті – у колективній монографії.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів та висновків – основного тексту, викладеного на 149 сторінках, 42 сторінок ілюстрацій, списку використаних джерел з 168 позицій на 16

сторінках, а також 5 додатків на 112 сторінках. Загальний обсяг роботи – 342 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження та висвітлюється ступінь вивченості проблеми. Сформульовано мету та завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і межі дослідження, визначено методiku дослідження, а також обґрунтовано наукову коректність і практичну цінність отриманих результатів.

У першому розділі «Теоретичні засади досліджень архітектури модерну» визначений ступінь вивченості архітектури модерну й особливостей її формування, виявлено існуючі методи та наукові підходи до вивчення архітектурних стилів та визначена методика дослідження архітектури стилю модерн у Харкові.

У зарубіжній науці європейська архітектура періоду модерну достатньо вивчена, серед перших закордонних дослідників слід виділити Е. Міхальські (1925 р., Німеччина), Е. Гомбріх (1936 р., Австрія), Ю. Едіке (1958 р., Німеччина). У цих роботах розглянуто передумови та закономірності виникнення стилю, функціонально-планувальні особливості та його характерні ознаки.

У вітчизняному архітектурознавстві довгий період мистецтво модерну визнавали занепадницьким. Реабілітація модерну розпочалася з 1960 рр. у працях О. Борисової, Т. Каждан (1971), Є. Кириченко, В. Кирилова і В. Лісовського (1966), А. Пуніна (1963), які давали розуміння специфіки стилю. Дослідження модерну на вітчизняних теренах продовжили А. Бартенев та В. Батажкова (1983), В. Горюнов та М. Тублі (1992), В. Кирилов (2014), Б. Кириков (2008), М. Нащокіна (1998), О. Орельська (2000), Д. Сараб'янов (1989), Т. Славіна (1982). Поділ європейського модерну на декоративний, національно-романтичний і раціоналістичний напрями закріпився у вітчизняній теорії після праць Ю. Асєєва (1989), А. Бересневої (1991), В. Чепелика (1968), В. Ясиєвича (1978). Є. Кириченко (1978) ввела до обігу термін «інтернаціональний модерн», затвердивши таким чином наявність значного пласту цього стилю в вітчизняній архітектурній спадщині того часу, який зазнав явних європейських впливів. М. Нащокіною (1986) виділено варіанти впливу європейського модерну на архітектуру Російської імперії: англійський, австрійський, французький, бельгійський, скандинавський, німецький, інтернаціональний і раціональний. Різноманіття напрямів модерну, зв'язок між осередками модерну різних країн стали дослідженням О. Борисова та Г. Стерніна (1998), А. Михайлова (2010), С. Левашко (1999), Т. Скібіцької (2011) та ін.

Окремі ознаки особливостей проявів модерну в архітектурі України висвітлені в наукових працях М. Стакян (1999), Ю. Бірюльова (2005), В. Кодіна (2006), Л. Поліщук (2009), С. Біленкової (2011).

Фундаментальна праця з архітектури модерну України Ю. Івашко присвячена загальновітчизняному розвитку, де також виявлено особливості прояву модерну в архітектурі Харкова: поява модерну пізніше, ніж на заході

країни; відповідність західноєвропейським і російським зразкам модерну; суміщення етапів розвитку.

Специфіку архітектури Харкова рубежу століть досліджували Б. Божинський (2007), Т. Антощук (2018) та Д. Вітченко (2019) у контексті прояву українського національного романтизму; колористику модерну досліджувала І. Селищева (2007); поєднання різних тенденцій у архітектурі Харкова – Т. Давідіч.

Сучасна світова тенденція досліджень містить поглиблене вивчення регіональних і місцевих особливостей модерну, підтверджене працями Б. Відера, П. Клерікуціо (Франція), С. Лукавського, М. Крисяк, А. Шкурлат, Я. Скуратовича, М. Гутовського (Польща). Прояви модерну в архітектурі Китаю є предметом дослідження в праці Н. Дьоміна, Ю. Івашко та Ш. Лі.

Усупереч численним дослідженням виявлено тенденційність протиріччя у сфері понятійного аспекту явища модерну (Ю. Івашко та Т. Антощук виділяють український національний романтизм в окремий стиль); архітектурна спадщина Харкова епохи модерну розглянута не повною мірою, не визначено її особливі риси в порівнянні із загальноєвропейськими проявами; недостатньо вивчені процеси специфіки формоутворення архітектурних об'єктів із ознаками модерну та не визначено ступінь європейського впливу на цей процес.

Визначено методичні основи та методику дослідження, методологічну базу якого складає культурологічний підхід, в якому розвиток архітектурного стилю визначається етапами розвитку певних культур певного періоду і становить складну структуру з багатьма нашаруваннями та боковими напрямками розвитку. Запропонована комплексна методика дослідження охоплює системно-структурний аналіз архітектурної форми з використанням трирівневої інформаційної моделі фасадів (Ю. Івашко) і композиційний аналіз, що дозволило виявити визначальні ознаки стильових напрямів модерну Харкова; аналіз морфогенезу (за С. Ліндою); а також загальнонаукові теоретичні й емпіричні методи дослідження (історико-порівняльний аналіз, систематизація, метод математичного моделювання, аналогії, формалізації та лінгвосеміотичний метод, методи спостереження й порівняння, синтез, історико-генетичний метод, метод картографії, натурні обстеження та фотофіксація, графоаналітичний аналіз форм). Методика дослідження охоплює: 1-й етап – дослідження політичних, соціокультурних, економічних передумов розвитку модерну на території Харкова в загальновітчизняному та європейському контексті; 2-й етап – аналіз об'єктів архітектури модерну, що охоплює натурні й архівні дослідження, пошук європейських аналогів та історичних прототипів формоутворення об'єктів модерну, виявлення паттернів морфогенезу, систематизація чистих і гібридних стильових напрямів, дослідження інтерпретації ознак харківської архітектури модерну у творчості її провідних майстрів. Для ідентифікації виявлення напрямів формування та розвитку «чистих» і гібридних стилів модерну в м. Харків була задіяна авторська методика (рис.1 та 2); 3-й етап – аналіз сучасного стану досліджуваних об'єктів, їхньої ролі у формуванні міського середовища та визначення типів архітектурної спадщини модерну Харкова, визначення

принципів збереження й охорони різних типів об'єктів архітектурної спадщини модерну.

Для виявлення напрямів архітектури модерну Харкова розроблено методику *стилістичної ідентифікації об'єктів*, що включає елементи лінгвoseміотичного методу, математичне моделювання (теорія множин та узагальненого кортежу) і системно-структурний аналіз форми. В основу принципу ідентифікації об'єкта поставлено аналіз морфогенезу та порівняння об'єктів з аналогами (А) та прототипами (Р). За аналоги беруться європейські об'єкти модерну того самого періоду, які близькі за сукупністю суттєвих ознак. Виявлено три типи аналогів (A_1, A_2, A_3). Під прототипом розуміється узагальнений образ попереднього історичного стилю (стереотипний портрет або паттерн форми). Виявлено вісім типів історичних прототипів у Харкові.

Процес морфогенезу досліджуваних об'єктів визначається комбінацією ознак об'єктів аналогів (множина А) та прототипів (множина Р) в об'єкті:

$$A = \{x | x - \text{ознаки аналогів об'єктів}\}, \text{ або } A = \{A_1, A_2, A_3\},$$

де A_1 – декоративний; A_2 – раціоналістичний; A_3 – північний модерн.

$$P = \{x | x - \text{історичні прототипи}\}, \text{ або } P = \{P_1, P_2, P_3, P_4, P_5, P_6, P_7, P_8\},$$

де P_1 – класицизм; P_2 – бароко; P_3 – цегляний; P_4 – середньовічне зодчество; P_5 – неороманське; P_6 – неорюс; P_7 – національно-романтичне; P_8 – готика.

Різновиди комбінації ознак аналогів і прототипів формують стильове різноманіття об'єктів модерну з перевагою ознак того чи іншого аналога або прототипу, що може моделюватися за допомогою впорядкованих пар:

$$D(x) = \{A, P\}, \quad D(y) = \{A, P\},$$

де за умови розташування елементів у впорядкованій парі у визначеному порядку першій координаті x відповідає ознака, що переважає в об'єкті, а другій координаті y – ознака, наявність якої в об'єкті присутня в меншому обсязі, водночас і перша, і друга координати визначені на множинах А та Р. Це дозволило здійснити математичний опис гібридних підвидів модерну Харкова (всього 23 підвиди). Згідно з наведеним визначенням, математичний опис ідентифікації гібридного модерну з перевагою однієї ознаки над іншою, веде до різної класифікації. Визначені:

– модерн класицизований: $A_2 > P_1$: $Mk = A_2 \times P_1 = \{\langle x, y \rangle | x \in A, y \in P\}$ – з перевагою ознак певного аналога A_2 ;

– неокласика модернізована: $A_2 < P_1$: $Km = P_1 \times A_2 = \{\langle x, y \rangle | x \in P, y \in A\}$ – з перевагою ознак певного прототипу P_1 .

Об'єкти модерну, що містять більше трьох аналогів та прототипів, описуються із застосуванням поняття кортежу – узагальнення поняття впорядкованої пари. Упорядкований n -набір, або кортеж, характеризується послідовністю елементів (x_1, x_2, \dots, x_n) . Аналогічно впорядкованій парі роль порядку в кортежі фіксована. Визначено модерн еkleктичний і його підвиди, а також еkleктика модернізована з підвидами, елементами яких є одні й ті ж самі

аналоги та прототипи (A_2, P_3, P_4) в різних пропорціях, визначення яких числовими коефіцієнтами видається не дуже коректним, а за допомогою кортежів описується формулами:

– модерн еkleктичний ($A_2 > P_3 + P_4$): $Me = (A_2, P_3, P_4)$ – з перевагою ознак певного аналогу А;

– еkleктика модернізована ($A_2 < P_3 + P_4$): $Em = (P_3, P_4, A_2)$ – з перевагою ознак певного прототипу Р.

У другому розділі «**Фактори і передумови виникнення архітектури модерну в м. Харкові**» виявлено історичні передумови розвитку міста як губерньського центру півдня Російської імперії, розглянуто соціокультурний контекст, що існував у ньому на той час, а також умови та фактори, які визначили особливості розвитку архітектури модерну в м. Харкові.

Більш безпосередній вплив на становлення та розвиток стилю модерн мали нові філософські системи і концепції кінця ХІХ – початку ХХ століття. Рубіж століть став часом меценатства бурхливого зростання різного роду художніх організацій (колоній, товариств). Інша причина появи цього стилю – демократизація суспільного життя наприкінці ХІХ століття. Бурхливе зростання міст завдяки сільському населенню викликало потребу у зведенні будівель у містах, які розраховані на обслуговування широкого кола споживачів. Пояснюють виникнення модерну і вольовими зусиллями декількох митців (О. Вагнер, В. Орта та інші). Вони мріяли зробити побут людини гармонійним, звести абсолютно нові будівлі. Це стиль, який виник без процесу його еволюційного формування та відображав інтереси прогресивних верств буржуазії.

Із часів свого заснування в ХVІІ ст. Харків стає важливим форпостом. Місто набуло статусу адміністративного центру губернії Російської імперії на теренах історичної Слобідської України. У ХІХ ст. Харків стає великим промисловим містом. Із відкриттям Курзько-Харківсько-Азовської залізниці (1869) виникають численні промислові підприємства, місто виходить на п'яте місце в Російській імперії за обсягом залізничних перевезень (1910). Розвиваються торговельні зв'язки з Європою. Зростає чисельність населення міста (1854 р. – 33 тис., 1916 р. – 352 тис.). Ці фактори сприяли підйому в галузі науки, освіти, фінансово-банкової діяльності. У 1900 рр. Харків переживає будівельний бум, формуються нові функціональні групи громадських будівель: універсальний магазин, банк, ломбард та ін. Будуються також прибуткові будинки та приватні особняки.

Значних змін зазнав національний склад населення. Із заснуванням у 1805 р. університету в місті оселяються німецькі та польські професори. З кінця ХVІІІ ст. до українського населення Харкова додається значний прошарок етнічних росіян, утворюються громади євреїв, греків, караїмів та ін.

Період економічного підйому 1861–1917 рр. заклав передумови до оформлення харківської архітектурної школи – економічну, соціокультурну й інтелектуально-професійну базу художньої освіченості та схильності до новацій. Зі скасуванням у 1858 р. обов'язкового застосування зразкових проєктів, виконаних у стилі класицизму, в архітектуру Харкова приходять нові прийоми,

змінюється вибір джерел для наслідування. Змішування ретроспективних прийомів, застосування нових матеріалів і конструкцій та виникнення варіацій стилю модерн стали тенденцією архітектурних пошуків, зокрема й у Харкові. На початку ХХ ст. у Харкові з'являються споруди, що стали провісниками сучасної архітектури – з конструктивною основою з залізобетонного каркасу та стіновими огорожувальними конструкціями з великими скляними вітражами, звертали увагу на обробку фасадів, використовуючи у їхньому вирішенні синтез мистецтв.

На думку Н. Хороян, соціально-економічне і культурне тло сприяло формуванню своєрідного «великого клубу» суспільства, в якому архітектори знаходили замовників та реалізовували творчий потенціал. Частіше замовлялись у той час споруди прибуткових будинків, особняків. Більшість цих будинків були створені архітекторами: О. Гінзбургом для Г. Заславського, лікаря М. Фреймана та М. Ланда-Безверхнього; Ю. Цауне для професора філології Харківського університету О. Потєбні. Часто замовник та архітектор творчо співпрацювали: професор-офтальмолог Л. Гіршман з архітектором Л. Тервеном побудували лікарню; О. Алчевський, промисловець і банкір, з О. Бекетовим будували банки, школи, житлові будинки. Промисловці Міндовський, Бакакін і Кулаковський з О. Ржепішевським зводили мануфактури та фабрики. На харківських архітекторів впливали оригінальні концепції європейських художніх шкіл і течій. Відбувалася *культурна дифузія* – взаємне проникнення культурних форм, зразків матеріальної і духовної підсистем. Це була культурна взаємодія, в якій спостерігався вплив західних аналогів на формування архітектури харківського модерну. Цьому сприяли закордонні виставки, програми навчання, періодичні видання «Югенд», «Зодчій», «Архітектурна енциклопедія другої половини ХІХ століття» Г. Барановського з найкращими зразками модерну. Ця взаємодія відбувалася за певними законами: запозичується не все підряд, а тільки те, що близьке своїй культурі, що принесе явну або приховану вигоду, підніме престиж. Увесь процес становлення стилю модерн можна назвати явищем культурної інноватики.

Багатьом харківським зодчим (О. Бекетов, Ю. Цауне, М. Диканський, О. Гінзбург, В. Покровський та ін.), які отримали класичну архітектурну освіту, були не властиві методи формоутворення модерну, але сучасні технології, дух новаторства сприяли утвердженню нового стилю через міркування про специфіку модерну. О. Бекетов писав про сутність формоутворення в цьому стилі: «Новий стиль, що має, ..., в своїй основі класичні форми, але модернізовані багатою, суворою орнаментикою з рослинного світу..., значно поширився по всьому Заходу. У свій час і я захопився цією течією, званою тоді «віденським Сецесіоном». Значне місце в творчих пошуках харківських архітекторів цього періоду займає створення об'єктів національного стилю (українського модерну), який базувався на характерних формах українського народного зодчества.

Визначено фактори, які вплинули на формування модерну в м. Харкові: а) соціально-економічний, який пов'язаний з суттєвими змінами в соціально-економічній сфері міста Харкова та появою нових соціальних потреб; б) будівельно-технологічний, пов'язаний з розвитком будівельної сфери, сучасних будівельних технологій і матеріалів, появою перших залізобетонних

споруд та металевих каркасів; в) соціокультурний, обумовлений активним процесом культурної дифузії, появою різних об'єднань митців, розповсюдженням західноєвропейських культурних цінностей; г) соціально-психологічний, що визначає ментальну складову, поєднуючи традиційні духовні, культурні рефлексії суспільства.

У третьому розділі «Аналіз архітектури модерну міста Харкова» визначено вплив течій європейського модерну на архітектуру міста, а також досліджено характеристику і визначальні ознаки напрямів модерну Харкова та специфіку авторських визначень у будівлях цього стилю.

Одним із найменш вивчених є питання про роль західноєвропейських впливів на становлення стилю модерн Харкова. Першою спорудою, одностайно віднесеною до нового «загальноєвропейського» або «інтернаціонального» стилю, став особняк О. Бекетова на вул. Дарвіна, 17 (1903), в якому вперше були використані форми, запропоновані бельгійцем В. Орта. Далі Б. Корнієнко інтерпретував декоративні мотиви, розроблені австрійцем Й.-М. Ольбрихом, у будинку по вул. Ключківський, 3 (1903), а О. Гінзбург продемонстрував декоративізм франко-бельгійського ар-нуво в особняку на вул. Каразіна, 5.

Це демонструє відсутність єдиних ознак стилю модерну в Харкові. Більшість харківських зодчих насамперед вловили стиль нової орнаментики, декору, а не об'ємно-просторові закономірності. У забудові Харкова є кілька стилістично різних потоків європейського запозичення архітектурних форм. Найпомітнішим було застосування формальної мови сецесіону Відня та ар-нуво Франції і Бельгії. Певну стилістичну ноту внесла до розвитку модерну Харкова поява нової скандинавської архітектури – «північний модерн». Менш очевидними є риси модерну Англії та німецького югендстилю, а вплив італійського «флореале» прочитується через призму французького ар-нуво та віденського сецесіону. Разом з тим від аналогів із Франції та Бельгії, через їхню розкіш та велику вартість, запозичувались лише елементи та фрагменти декорування. Аналоги Австрії мали більш лаконічні, не затратні форми і запозичувались на рівні об'ємів.

Підтверджена наявність трьох напрямів західноєвропейського модерну в архітектурі Харкова (рис.1):

1. декоративного (A_1), 2. раціоналістичного (A_2), 3. північного (A_3).

На основі аналізу західноєвропейських об'єктів модерну та запропонованої методики стилістичної ідентифікації розроблена класифікація напрямів розвитку об'єктів модерну Харкова. Виявлено 20 гібридних напрямів прояву модерну в місті, які визначаються запозиченнями ознак як аналогів (А), так і прототипів (Р) в межах декоративної, раціоналістичної та північної лінії харківського модерну (рис.2). Методика ідентифікації напрямів визначає «чистих» та гібридних проявів запозичення ознак загальних характеристик побудови композиції форми, елементів або лише декору з аналогу та прототипу (рис.3, 4)

Гібридні напрями декоративного модерну: 1.2. *Декоративний модерн з раціональними тенденціями* $Dr = A_1 \times A_2$ ($A_1 > A_2$) – формоутворення побудовано на одночасному використанні кількох аналогів: декоративних форм франко-бельгійського ар-нуво, віденського сецесіону та німецького югендстилю. На базі

Лінії харківського модерну		Напрями	Формула означення	
Декоративна лінія	гібридні	1.2. Декоративний модерн із раціональними тенденціями	$Dr = A_1 \times A_2 (A_1 > A_2)$	
		1.3. Декоративний модерн з традиціями французького бароко	$Db = A_1 \times P_2 (A_1 > P_2)$	
	класицизовані	модерн класицизований	4.1. Декоративний модерн з елементами класицистичної традиції: 4.1.1.) запозиченні форми класицизму на рівні ознаки форми чи декількох елементів класичної системи (пілястрові портики, цокольний декор, рустовка), які поєднуються з переважним характерним площинним декором модерну; 4.1.2.) за збереження ознак модерну у формі і елементах фасаду, в оформленні поєднуються декор модерну і класична рустовка	$Mk_d = A_1 \times P_1 (A_1 > P_1)$ $Mk_{d1} = A_1 \times P_1 (A_1 > P_1)$ $Mk_{d2} = A_1 \times P_1 (A_1 > P_1)$
			неокласика модернізована	5.1. Неокласика модернізована з елементами ордерної системи та модерну
	5.2. Неокласика модернізована з елементами класичного декору та модерну	$Km_{ed} = P_1 \times A_1 (P_1 > A_1)$		
	еклектичні	модерн еклектичний,	6.1. Модерн еклектичний з елементами бароко та класицизму	$Me_{bk} = A_1 \times P_1 \times P_2 (A_1 > P_1 \times P_2)$
			6.2. Модерн еклектичний з елементами класицизму та цегляного стилю	$Me_{yk} = A_1 \times P_1 \times P_3 (A_1 > P_3 \times P_1)$
			6.3. Модерн еклектичний з класицистичною традицією та елементами готики	$Me_{gk} = A_1 \times P_1 \times P_8 (A_1 > P_1 \times P_8)$
		еклектика модернізована	7.1. Еклектика модернізована з елементами бароко, класицизму та модерну	$E_m = P_1 \times P_2 \times A_1 (A_1 < P_1 \times P_2)$
	Раціоналістична лінія	гібридні	2.2. Раціоналістичний модерн з декоруванням конструктивних елементів (пілястр)	$Rd = A_2 \times A_1 (A_2 > A_1);$
2.3. Раціоналістичний геометричний пластицизм			$Rgp = A_2 \times gp$	
2.4. Раціоналістичний модерн зі змішаним декором			Rdn	
2.5. Раціоналістичний модерн з елементами цегляного стилю			$Ru = A_2 \times P_3 (A_2 > P_3)$	
2.6. Раціоналістичний модерн з елементами готичних традицій			$Rg = A_2 \times P_8 (A_2 > P_8)$	
Модерн класицизований		4.2. Раціоналістичний модерн з елементами класицистичної традиції	$Mk_r = A_2 \times P_1 (A_2 > P_1)$	
еклектика модернізована	7.2. Еклектика модернізована з елементами неороманського, цегляного стилю та модерну	$E_m = P_3 \times P_5 \times A_2 (A_2 < P_3 \times P_5)$		
Північна лінія	гібридні	3.2. Північний модерн з трансформацією романських форм	$Nr = A_3 \times P_5 (A_3 > P_5)$	
	модерн класицизований	4.3. Північний модерн з елементами класичного декору	$Mk_{II} = A_3 \times P_1 (A_3 > P_1)$	
варіанти дифузії та синтезу декоративної та раціоналістичної ліній (від аналога до аналога)		1.2. Декоративний модерн з раціональними тенденціями	$Dr = A_1 \times A_2 (A_1 > A_2)$	
		2.2. Раціоналістичний модерн з декоруванням конструктивних елементів (пілястр)	$Rd = A_2 \times A_1 (A_2 > A_1).$	

Рис. 2. Гібридні напрями за основними лініями розвитку архітектури модерну Харкова

переважальних ознак декоративного модерну з раціоналістичного модерну запозичується виявлення тектоніки будівлі на фасаді у вигляді вертикальних міжвіконних пілонів (вулиці Дарвіна, 17 (надбудований), Пушкінська, 38, Різдяна, 17, пров. Грабовського, 4, Короленко, 10);

1.3. Декоративний модерн з традиціями французького бароко $Db = A_1 \times P_2$ ($A_1 > P_2$) – формоутворення побудовано на одночасному використанні аналогу франко-бельгійського ар-нуво й історичного прототипу французького бароко. Базуючись на переважальних ознаках декоративного модерну, в новотвір від бароко запозичуються мезонін зі складним завершенням, вікна-люкарни, об'ємний декор (вулиці Сумська, 65, Пушкінська, 19, Чернишевська, 59, Фейербаха, 10, Полтавський шлях, 57).

Гібридні напрями раціоналістичного модерну: *2.2. Раціоналістичний модерн з декоруванням конструктивних елементів (пілястр)* $Rd = A_2 \times A_1$ ($A_2 > A_1$) – формоутворення будівель побудовано на використанні аналогів віденського сецесіону, німецького югендстилю та декору модерну. Базуючись на переважаючих ознаках раціоналістичного модерну, з'являються елементи стилізованого декору (вулиці Різдяна, 19, Куликівська, 5, Сумська, 49);

2.3. Раціоналістичний геометричний пластицизм $Rgp = A_2 \times gp$ – формоутворення відбувається під впливом аналогу віденського сецесіону та домінуючих ознак раціоналістичного модерну. Головні ознаки напрямку – об'ємна пластика та взаємодія простих геометричних форм у композиції фасадів, монументальність, відсутність або стриманість у використанні декору (вулиці Сумська, 108, Чайковського, 15, Максиміліанівська, 15, Благовіщенська, 28, Мироносицька, 90, Чигиринна, 7);

2.4. Раціоналістичний модерн зі змішаним декором Rdn ($A_2 > P_n$) – формоутворення відбувається на основі раціональних форм модерну з елементами декору різних історичних стилів (пр. Московський, 41, 51, 52, 72, пл. Конституції, 24, вул. Лермонтовська, 21, Б. Хмельницького, 25, Мистецтв, 17, Максиміліанівська, 15);

2.5. Раціоналістичний модерн з елементами цегляного стилю $Rc = A_2 \times P_3$ ($A_2 > P_3$) – формоутворення побудовано на використанні переважальних ознак раціоналістичного модерну та прототипу (цегляного стилю). Характерні ознаки цього напрямку – використання непотинькованої цегляної стіни з цегляним декором з елементами модерну (вулиці Примерівська, 6, Алчевських, 27, узвіз Куликівський, 9, провулок Лопанський, 6);

2.6. Раціоналістичний модерн із елементами готичних традицій $Rg = A_2 \times P_8$ ($A_2 > P_8$) – переважальні ознаки раціоналістичного модерну поєднуються з проявами готики (крутими шипцевими завершеннями фасадів, вузьким склінням із люнетами, декоративними ребрами-нервюрами, пінаклями, вітражами (вулиці Гольдбергівська, 104, Різдяна, 9, Алчевських, 29).

Гібридні напрями північного модерну: *3.2. Північний модерн з трансформацією романських форм* $Nr = A_3 \times P_5$ ($A_3 > P_5$) – при формоутворенні

здіяно аналог північного модерну та елементи романської архітектури. Переважальні ознаки північного модерну поєднуються з ознаками романської архітектури (масивні форми об'ємів стіни, башти, вікна біфорії, трифорії) (вулиці Пушкінська, 57, Гольдбергівська, 104, Куликівська, 6, пров. Каплуновський, 4).

4. Модерн класицизований $M_k (A_1, A_2, A_3 > P_1)$ – під час формоутворення будівель задіяні одночасно аналоги (франко-бельгійського ар-нуво, віденського сецесіону, північного модерну) та прототип класицизму. На базі переважальних ознак чистих напрямів модерну з'являються ознаки класицизму. Підвиди:

4.1. Декоративний модерн з елементами класицистичної традиції $M_{k_d} = A_1 \times P_1 (A_1 > P_1)$ – під час формоутворення задіяні одночасно аналог ар-нуво та прототип класицизму. Переважальні ознаки чистого декоративного модерну та морфологічні ознаки класицизму проявляються як: *4.1.1.) $M_{k_{d1}}$ – запозичені форми класицизму на рівні ознаки форми чи декількох елементів класичної системи (пілястрові портики, цокольний декор, рустовка), які поєднуються з переважним характерним площинним декором модерну (вулиці Сумська, 45, Мироносицька, 86, Чернишевського, 80); 4.1.2) $M_{k_{d2}}$ – за збереженням ознак модерну у формі й елементах фасаду, в оформленні поєднуються декор модерну і класична рустовка (вулиці Сумська, 26, Мироносицька, 76, Ключківська, 5а, Куликівський узвіз, 18, Гоголя, 1, 11/9,);*

4.2. Раціоналістичний модерн з елементами класицистичної традиції $M_{k_r} = A_2 \times P_1 (A_2 > P_1)$ – під час формоутворення задіяні одночасно аналог віденського сецесіону та прототип класицизму. Переважальні ознаки раціоналістичного модерну (вул. Куликівська, 8, Сумська, 49, Потєбні, 3);

4.3. Північний модерн з елементами класичного декору $M_{k_{п}} = A_3 \times P_1 (A_3 > P_1)$ – під час формоутворення будівель задіяні одночасно аналог північного модерну та декор прототипу класицизму. На базі переважальних ознак північного модерну з'являється декор класицизму (вулиці Римарська, 6, 19, Чигиринна, 8, Полтавський шлях, 14).

5. Неокласика модернізована $K_m (A_1 < P_1)$ – особливістю є включення елементів модерну до будівель зі строгою класицистичною композицією. На напрямок значно вплинула архітектура Санкт-Петербурга як визначного для Харкова міста з великими класичними традиціями. Характерний для прибуткових будинків, громадських споруд. Підвиди:

5.1. неокласика з елементами ордерної системи та модерну $K_{m_{oc}} = P_1 \times A_1 (P_1 > A_1)$ – при формоутворенні задіяні одночасно переважальні ознаки прототипу класицизму з ордерною системою і аналоги (елементи та декор ар-нуво) (пров. Плетнівський, 7, вулиці Сумська, 44, 82, Пушкінська, 14, Ярославська, 5);

5.2. неокласика з елементами класичного декору та модерну $K_{m_{ed}} = P_1 \times A_1 (P_1 > A_1)$ – на базі переважальних ознак класицизму з'являються ознаки модерну (елементи та декор) (вулиці Алчевських, 32, 34, Воробйова, 8, Гамарника, 11, Дарвіна, 4, пл. Конституції, 14, пров. Воробйова, 4).

6. Модерн еkleктичний $M_e (A_1 > P_n \times P_m; A_2 > P_n \times P_m)$ – з'єднання декількох різностильових історичних прототипів у єдине ціле на базі аналогів модерну.

Притаманна симетрична композиція фасаду з ознаками динамічності, яка підкреслена найчастіше силуетним складним завершенням, декор має еклектичні ознаки, які поєднуються з домінуючими ознаками модерну. Підвиди:

6.1. *модерн з елементами бароко и класицизму* $Me_{bk} = A_1 \times P_1 \times P_2$ ($A_1 > P_1 \times P_2$): – одночасно використовуються під час формоутворення аналогі ар-нуво (A_1) та історичні прототипи французького бароко (P_2) та класицизму (P_1) (вулиці Святодухівська, 10/12, Донець-Захаржевського, 2, Полтавський Шл., 11);

6.2. *модерн з елементами класицизму та цегляного стилю* $Me_{uk} = A_1 \times P_1 \times P_3$ ($A_1 > P_3 \times P_1$) – формоутворення будівель побудовано на одночасному використанні аналога ар-нуво (A_1) та історичних прототипів (форм, елементів цегляного стилю (P_3) та класицизму (P_1)) (вулиці Садова, 3/5, Примерівська, 8, Чеботарська, 43, Максиміліанівська, 18, Франківська, 5);

6.3. *модерн з класицистичною традицією та елементами готики* $Me_{gk} = A_1 \times P_1 \times P_8$ ($A_1 > P_1 \times P_8$) – при формоутворенні будівель одночасно використані аналогі ар-нуво (A_1) та історичних прототипів елементів та декору готики (P_8) та класицизму (P_1); (Полтавський Шл., 22а, вул. Ярославська, 17).

7. Еклектика модернізована Em ($A_1 < P_n \times P_m$; $A_2 < P_n \times P_m$) – поєднання домінуючих ознак стилів минулих епох та елементів архітектури модерну. Характеризується різновидом основних форм, відповідних до стильової переваги. Симетрична композиція будівель із складними формами елементів і декору. Риси модерну виявляються у збільшеній поверховості будівель і розмірах віконних прорізів та різновидах декору. Підвиди:

7.1. *еклектика з елементами бароко, класицизму та модерну* $E_m = P_1 \times P_2 \times A_1$ ($A_1 < P_1 \times P_2$) – під час формоутворення використовуються історичні прототипи французького бароко (P_2), класицизму (P_1) та ар-нуво (A_1) (вул. Сумська, 6, 98);

7.2. *еклектика з елементами неороманського, цегляного стилю та модерну* $E_m = P_3 \times P_5 \times A_2$ ($A_2 < P_3 \times P_5$) – формоутворення відбувається з використанням історичних прототипів цегляного стилю (P_3), неороманської архітектури (P_5) та аналога віденського сецесіону (A_2) (вулиці Сумська, 1, 98, Лермонтовська, 10, 23, 25, Дарвина, 35, Пушкінська, 7, 65/1, Свободи, 8, Мистецтв, 4, Алчевських, 32а).

На основі цієї класифікації можна констатувати, що серед досліджених більше 160 об'єктів виявлені сім основних напрямів розвитку модерну Харкова, які містять 20 гібридних підвидів. Це говорить про *поліваріантність* харківського модерну, що складається з малої чисельності чистих стилів і багатьох варіантів гібридних напрямів.

Аналіз морфогенезу виявив також основні прийоми запозичення форм аналогів і прототипів. *Приєм архітектурної дифузії* полягає в запозиченні ознак форм і елементів прототипів й аналогів, які пов'язані з певним напрямом розвитку західноєвропейського та вітчизняного модерну; *приєм стилістичної дихотомічності* (роздвоєння) поєднує стиль модерн і лише один з прототипів історичних стилів, частіше класицизм; *приєм дискретизації* передбачає залучення в композиції об'єкта модерну складових, які належать до декількох минулих стилів та історичних прототипів.

На становлення і розвиток різних течій модерну в Харкові вплинув особистісний фактор і суб'єктивний персональний досвід місцевих архітекторів.

Видатним автором модерну був *О. Бекетов* (1862–1941), який навчався в Харківському реальному училищі і в Петербурзькій Академії мистецтв. Проекти майстра витримані в принципах раціонального проектування з використанням прийомів модерну, близьких до віденських зразків і робіт *О. Вагнера*, але вони простежуються через призму його особистісного сприйняття. *Ю. Цауне* (1862–1930) закінчив Петербурзьку Академію мистецтв, працював у різних напрямках стилю модерн, але видатні були побудовані в декоративному напрямі: Полтавському Шл., 57, Куликівському уз., 18, вул. Пушкінській, 53. Архітектор *О. Ржепішевський* (1879–1930) – представник північного й класицизованого напрямів модерну, вчився в Петербурзькому інституті цивільних інженерів, у Харків приїхав презентувати проект Купецького банку. За 10 років в Харкові створив 27 будівель, 20 з яких – пам'ятки архітектури. Архітектор *О. Гінзбург* (1876–1949) – один із небагатьох зодчих, який здобув освіту в Харківському університеті та Технологічному інституті. У творчості майстра є еволюція від декоративного до раціоналістичного напрямів. У творчості *М. Диканського* превалює декоративний напрямок, який розкривається завдяки флоральній тематиці та застосовується метод «накладного фасаду», який пишно декоровано.

У четвертому розділі «**Методичні основи збереження і реабілітації архітектури модерну (на прикладі міста Харкова)**» проаналізовано історичну та сучасну роль об'єктів архітектури модерну у формуванні архітектурного середовища Харкова, виявлено сучасний стан будівель архітектури модерну у місті Харкові та надано методичні рекомендації щодо збереження особливостей історичного архітектурного середовища Харкова періоду модерну. У середині ХІХ століття у Харкові намітилися два головних напрями розвитку архітектурного середовища: заміна старої забудови на нові будинки більш великомасштабні, багатоповерхові та привабливі (переважно в центральній частині Харкова); заповнення «пустот» у міській забудові об'єктами нової архітектури в стилі модерн.

У сучасному Харкові виявлено чотири ареали розташування об'єктів архітектури модерну. Більшість із них розміщено вздовж магістральних вулиць. I – в районі вул. Сумської, Мירוносицької, Чернишевського, II – у зоні історично сформованого центру міста та прилеглих до нього частин вул. Пушкінської, Сумської та ін., III – від вул. Пушкінської до вул. Куликівської і пров. Театрального, IV – уздовж вулиць Полтавський Шлях і Благовіщенська.

Історико-архітектурна спадщина Харкова епохи модерну складається з трьох типів об'єктів: 1) поодинокі рядові будівлі, що втратили історичну композиційну роль (12 об'єктів); 2) поодинокі значні будівлі, що виступають акцентами і домінантами сучасного архітектурного середовища (7 об'єктів); 3) ансамблева забудова вулиць (Алчевських; М. Бажанова; Дарвіна; Різдвяна; Ключківська; Лермонтовська; Максиміліанівська; Сумська; Пушкінська, Чернишевська; Куліковський узвіз; Полтавський Шлях. Всього – 83 од.).

Об'єкти культурної спадщини модерну в Харкові на сьогодні мають різні охоронні статуси та перебувають у різних станах збереження: 147 об'єктів є пам'ятками архітектури місцевого значення, із них у задовільному стані лише 83 об'єкти. У процесі дослідження виявлено 9 цінних значних об'єктів модерну, котрі перебувають у задовільному стані, але не мають відповідних пам'ятко-охоронних статусів, а також 38 рядових об'єктів модерну, з яких у задовільному стані – 3 од. Виявлено, що найбільших втрат будівлі модерну зазнали у зв'язку зі знищенням декору фасадів, добудовами та надбудовами поверхів (8 будинків), у більшості об'єктів в аварійному стані знаходяться покрівлі, балкони, еркери, елементи декору та водостічні труби (51 будинок). Є будівлі модерну, від яких залишилися тільки зовнішні стіни (вул. Різдяна, 6; пров. Театральний, 6, вул. М. Бажанова, 8). Частина об'єктів втратила пам'яткоохоронний статус (3 будівлі). В аварійному стані перебуває 16 з досліджених об'єктів, з яких пам'яток архітектури – 11 об'єктів, цінних значних будівель – 2, а рядових – 3 об'єкти.

У процесі дослідження автором запропоновано ряд об'єктів ввести до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (8 од.). Вони мають аутентичні особливості архітектури модерну Харкова різних гібридних напрямів.

Визначено мету, завдання та запропоновано принципи збереження й реабілітації об'єктів модерну, залежно від їхнього пам'ятко-охоронного стану: принцип функціональної автентичності, який полягає в застосуванні певних методів реабілітації та можливого повернення первісної функції; принцип збереження унікальної семантичності, який пов'язаний з виявленням оригінальних прийомів формування кожного об'єкта модерну; принцип контекстної адаптації, який відображає гармонійне поєднання об'єктів модерну і міського середовища у зв'язку з його сьогоденними змінами; принцип інваріантності об'єктів модерну – виявлення архітектурної аналогії збоку західноєвропейського або іншого досвіду створення об'єктів модерну, творчості зодчого та їхнього впливу на харківські об'єкти модерну; принцип диференційованої ревіталізації – вибір значних об'єктів модерну для їхньої першочергової реабілітації або повноцінного відновлення втраченої пам'ятки.

Основні методи щодо збереження і реабілітації об'єктів модерну повинні враховувати історичну цінність об'єкта, сучасний стан будівлі, головні стильові ознаки та її сучасну роль в історичному середовищі. Найчастіше для об'єктів модерну предметом охорони та збереження є головний фасад, тому збереження автентичності можливо за методом *прихованої реконструкції*, який передбачає збереження зовнішніх стін, декору фасадів за повної або часткової заміни внутрішніх конструкцій та інженерного обладнання. Для об'єктів модерну, які мають статус пам'ятки архітектури, слід обирати метод *реставрації*, що передбачає сукупність науково обґрунтованих заходів щодо зміцнення фізичного стану, розкриття характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів. Можливе застосування методу *фрагментарної реставрації*, коли виявляються приховані під нестильовими історичними нашаруваннями особливості архітектури об'єктів модерну та виникає необхідність відновлення втрачених елементів. Для цінних історичних об'єктів модерну, в яких збереглись

основні елементи з невеликим фізичним зносом, використовують *ремонтно-реставраційні роботи*. У разі більшого фізичного зносу (>60 %), використовують метод *цілісної реставрації*. Частину спадщини об'єктів стилю модерн складають об'єкти зі статусом рядової історичної забудови. Для них можливе застосування методів *модернізації та валоризації*, якщо цього вимагає новий містобудівний контекст історичного середовища. Практика повного відновлення об'єктів модерну (*реституція*) зустрічається дуже рідко – це відновлення цілої історичної пам'ятки на підставі невеликої збереженої частини. Метод застосовують винятково для унікальних об'єктів з історико-архітектурним значенням (для Харкова це «Цирк Грікке» (арх. В. Хрустальов, Ю. Цауне, пл. Нац. Гвардії, 17).

Спираючись на проведені дослідження, запропоновані такі методичні рекомендації щодо збереження та реставрації об'єктів модерну Харкова: здійснювати всебічну оцінку та моніторинг пам'яток архітектури модерну в м. Харкові, виявляти їхнє значення в перспективному розвитку центральної частини міста; виявляти та фіксувати особливості об'єктів різних напрямів стилю модерн та зберігати їхню архітектурно-художню цінність; оберігати об'єкти модерну від збитків, пов'язаних з невідповідною функцією та перебудовами, що завдають шкоди її матеріальній субстанції; проводити відновлювальні та реабілітаційні роботи на науковій основі; домагатися гармонії об'єктів модерну й архітектурного середовища; дотримуватись містобудівного й охоронного регламенту, здійснювати юридичний контроль нового будівництва поблизу об'єктів модерну; використовуючи комп'ютерні технології, створити електронний реєстр об'єктів модерну Харкова, де зафіксувати елементи і створити моделі об'єктів.

Отже збереження і реабілітація історико-культурної спадщини, до яких належать об'єкти архітектури модерну, відіграють важливу роль для забезпечення стратегії стійкого розвитку міста Харкова.

ВИСНОВКИ

1. У роботі проаналізовано ступінь вивченості архітектури модерну в європейській і вітчизняній науці. Визначено велике значення об'єктів модерну в загальному обсязі історико-архітектурної спадщини Харкова. Разом з тим варто зазначити недостатність виявлення дослідниками головних ознак і своєрідних рис, притаманних харківським об'єктам модерну, та вплив загальноєвропейського досвіду на їхнє формування.

2. Розроблено методикау стилістичної ідентифікації різноманіття об'єктів харківського модерну, яка заснована на систематизації та аналізі матеріалів натурних досліджень, а також на порівняльному аналізі харківської архітектури модерну та європейських і вітчизняних аналогів (А) і прототипів (Р) та аналізі морфогенезу. Використання теорії множин у сукупності з запропонованою методикою дозволило ідентифікувати стильові напрями харківського модерну та розробити їхні математичні моделі.

3. Визначені основні фактори впливу на формування особливостей розвитку архітектури модерну в Харкові: соціально-економічний, який пов'язаний з суттєвими змінами в соціально-економічній сфері міста Харкова та появою нових соціальних потреб; будівельно-технологічний, пов'язаний з розвитком будівельної сфери, сучасних будівельних технологій і матеріалів, появою перших залізобетонних споруд та металевих каркасів; соціокультурний, обумовлений активним процесом культурної дифузії, інформаційним обміном, появою різних об'єднань митців, розповсюдженням західноєвропейських культурних цінностей; соціально-психологічний, що визначає ментальну складову та поєднує традиційні духовні, культурні рефлексії суспільства. Суттєво впливали на адаптацію в модерні та на формування його особливостей у Харкові запозичення культурної спадщини.

4. Визначено специфічні риси архітектури модерну Харкова порівняно з загальноєвропейськими проявами цього стилю та встановлено витoki, ознаки та характеристики європейського модерну в стилістичних рішеннях харківських об'єктів. На основі комплексного вивчення проявів модерну на всіх рівнях було сформовано систему визначальних ознак модерну в архітектурі Харкова: на рівні стилістики найбільше простежувались інтернаціональні версії франко-бельгійського ар-нуво, віденського сецесіону та північного модерну Скандинавії; на рівні композиції фасаду простежуються різновиди композиції, приклади вираження тектоніки, види масштабу; в елементах фасаду і декорі – у характерних завершеннях (башти, карнизи, що вінчає, аттики), стінах (шипці, вікна, двері, балкони, портали, входи), різновиди характерного декору. Специфічні особливості формотворення модерну в архітектурі Харкова мали прояв у площинному трактуванні стіни, її деталізація полягала у: загальному спрощенні форм та елементів порівняно з європейськими аналогами, зменшенні їхніх різновидів, застосовуванні характерного фасадного декору.

5. Досліджені характеристики та визначальні ознаки напрямів архітектури модерну міста Харкова, надається поглиблена класифікація спадщини цього періоду (понад 160 об'єктів) за розробленою методикою. Доведено, що архітектура модерну Харкова має гібридний і поліваріантний характер. Визначено сім напрямів розвитку модерну Харкова, які містять 20 гібридних підвидів. Встановлено, що переважальними є раціоналістичні й класицистичні напрями модерну. На розвиток модерну в Харкові впливали європейські архітектурні традиції і місцеві умови, тому в модерні Харкова однаково присутні інтернаціональне і регіональне. Інтернаціоналізм модерну полягає в наслідуванні форм, композиції і прийомів формування європейського модерну. З висловлювань багатьох харківських архітекторів того часу про те, що вони захопилися цією течією в архітектурі, званою тоді «віденським сецесіоном» говорить про те, що в Харкові модерн сприймався як данина моді, без глибинних ідеологічних і філософських передумов, притаманних європейській архітектурі модерну. Риса модерну сприймалася формально, поверхово і використовувалася як елементи для нового формоутворення рівноцінно з елементами історичних стилів. Регіоналізм архітектури харківського модерну відрізняється

переважанням гібридних напрямів, а не «чистими» варіантами стилю та інтерпретації стилю у творчості харківських майстрів.

6. Запропоновано методичні рекомендації щодо збереження та реабілітації об'єктів архітектури модерну Харкова. Запропоновані принципи збереження й реабілітації об'єктів модерну: принцип функціональної автентичності, який полягає в застосуванні певних методів реабілітації та можливого повернення первісної функції; принцип збереження унікальної семантичності, який пов'язаний з виявленням оригінальних прийомів формування кожного об'єкта модерну; принцип контекстної адаптації, який відображає гармонійне поєднання об'єктів модерну і міського середовища в зв'язку з його сьогоденними змінами; принцип інваріантності об'єктів модерну – виявлення архітектурної аналогії збоку західноєвропейського або іншого досвіду створення об'єктів модерну, творчості зодчого та їхнього впливу на харківські об'єкти модерну; принцип диференційованої ревіталізації – вибір значних об'єктів модерну для їх першочергової реабілітації або повноцінного відновлення втраченої пам'ятки. Надано пропозиції щодо їхнього подальшого ефективного використання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Коровкіна Г. А., Конопльова О. В. Регіональні особливості стилю «модерн» на прикладі творчості арх. О. М. Гінзбурга. *Традиції і новації у вищій архітектурно-художній освіті* : збірник Харківської державної академії дизайну та мистецтв. Харків, 2009. С. 133–136.

2. Коровкіна Г. А. Особливості архітектури особняків епохи модерна. *Комунальне господарство міст* : збірник. Сер. *Архітектура і технічні науки*. Харків, 2009. № 90. С. 124–129.

3. Коровкіна Г. А. Регіональні школи модерна на Україні. *Комунальне господарство міст* : збірник. Сер. *Архітектура і технічні науки*. Харків, 2011. № 101. С. 585–589.

4. Коровкіна Г. А., Жукова. О. С. Способи гармонізації архітектурного міського середовища. *Науковий вісник будівництва*. Харків: ХНУБА, 2014. № 4. С. 45–50.

5. Коровкіна Г. А. Флоральні мотиви в архітектурі модерна Харкова. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. *Архітектура*. Львів, 2016. № 856. С. 215–223.

6. Korovkina Anna A. The uniqueness of Rzhepishhevsky's constructions in Art Nouveau style illustrated with buildings along Darvina st. in Kharkiv city. *Space & Form : scientific journal*. Polish Academy of Sciences and West Pomeranian University of Technology. 2018/35. P. 39–50 /pif.2018.35. (INDEX COPERNICUS).

Монографії:

7. Коровкіна Г. А. Творчість архітекторів польського походження в епоху модерну в Харкові. *Українсько-польські архітектурні візії: погляд крізь часи та епохи*. *Ukrainian-polish architectural visions: a look through the tunes and epochs* :

монографія / редкол. Бабаєв В. М. (голова), Бібік Н. В., Жванко Л. М. Харків, 2016. С. 22–28.

8. Korovkina A. A., Bogdanova L. O. Reconstruction as a method for saving art nouveau objects in the structure of the largest city. *Scientific foundations of modern engineering* : monograph. Boston, 2020. P. 337.

Тези наукових доповідей:

9. Коровкіна Г. А. Новації в освітньому процесі фахівців архітекторів епохи модерну. *Сучасна архітектурна освіта. Методологічний простір архітектурного проектування* : матеріали II міжнародної наук.-практ. конф. (7–8 листопада 2009, Київ). Київ : КНУБА, 2009. С. 32–33.

10. Коровкіна Г. А. Стиль «модерн» і його місце в архітектурному вигляді Харкова. *Слобожанищина та її культурна спадщина*: матеріали Другої наук.-практ. конф. молодих учених (жовтень 2009, Харків) : зб. статей учених з пам'ятко-охоронної роботи «Слобожанське культурне надбання». Харків : Курсор, 2009. С. 108.

11. Коровкіна Г. А. Архітектурні особливості українського модерну. *XXXV наук.-техн. конф. викладачів, аспірантів і співробітників Харківської національної академії міського господарства* : матеріали наук.-техн. конф. (21–23 квітня 2010, Харків). Харків, 2010. С. 50.

12. Коровкіна Г. А. Поняття транскордонного в архітектурному проектуванні. *Проблеми архітектури та містобудування на транскордонних територіях* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 грудня 2011, Харків). Харків, 2011. С. 162.

13. Коровкіна Г. А. Вплив нових будівельних матеріалів на формування архітектури стилю модерн. *Перспективи розвитку науки і освіти* : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. заочної наук.-практ. конф. (29 листопада 2013, Москва). Москва, 2013. С. 38–41.

14. Коровкіна Г. А. Розвиток архітектури стилю модерн у місті Харків. *Сучасні тенденції розвитку архітектури і містобудування* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (листопад 2017, Харків). Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 139–140.

15. Корюкина А. А. Особенности декоративного направления стиля модерн в особняке по улице Каразина, 5 в г. Харькове. *Science, engineering and technology: global and current trends* : International scientific and practical conference (December 27–28, 2019, Prague). Prague, 2019. P. 75.

16. Корюкина А. А. Влияние европейского опыта на формирование стиля модерн в Украине (на примере г. Харькова): *Science, trends and perspectives: abstracts of XVII International Scientific and Practical Conference* (May 18–19, 2020, Tokyo). Tokyo, 2020. С. 218.

АННОТАЦІЯ

Коровкіна А. А. Особенности архитектуры модерна города Харькова. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры (доктора философии) по специальности 18.00.01 – теория архитектуры, реставрация

памятников архитектуры. – Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, Харьков, 2020.

Диссертация посвящена выявлению особенностей архитектуры стиля модерн в городе Харькове. В работе проанализированы отечественные и зарубежные исследования, посвященные возникновению и развитию этого стиля.

Проанализирован социокультурный контекст, в котором возникла и развивалась харьковская архитектура модерна, а также условия и факторы, определившие ее своеобразие. Выявлена взаимосвязь харьковской архитектуры с направлениями европейского модерна.

Определено, что в харьковской архитектуре модерна сформировались «чистые» и гибридные направления, обусловленные как местными культурными традициями, так и авторской интерпретацией характерных приемов. Основными из них являются декоративный, рационалистический, северный модерн, неоклассика модернизированная, модерн классицизированный, модерн эклектичный, эклектика модернизированная и их подвиды. Выявлены стилевые характеристики каждого направления.

Проанализировано современное состояние застройки этого стиля и разработаны методические рекомендации по сохранению и дальнейшему использованию харьковского наследия эпохи модерна.

Ключевые слова: архитектура рубежа XIX – XX веков, архитектура модерна Харькова, гибридные направления.

АНОТАЦІЯ

Коровкіна Г. А. Особливості архітектури модерну міста Харкова. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури (доктора філософії) за фахом 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, Харків, 2020.

Дисертація присвячена виявленню особливостей архітектури стилю модерн в місті Харкові. В роботі проаналізовано вітчизняні й закордонні дослідження, присвячені виникненню та розвитку цього стилю.

Проаналізовано соціокультурний контекст, у якому виникла й розвивалася харківська архітектура модерну, а також умови та фактори, які сприяли її своєрідності. Виявлено взаємозв'язок харківської архітектури з напрямками європейського модерну.

Визначено, що в харківській архітектурі модерну сформувалися «чисті» та гібридні напрями, обумовлені місцевими культурними традиціями й авторською інтерпретацією характерних прийомів. Основними з них є декоративний, раціоналістичний і північний модерн, а також неокласика модернізована, модерн еклектичний, модерн класицизований, еклектика модернізована та їх підвиди. Виявлено стильові характеристики кожного напрямку.

Проаналізовано сучасний стан забудови, розроблено методичні рекомендації щодо збереження й подальшого використання харківської спадщини модерну.

Ключові слова: архітектура рубежу XIX – XX століть, архітектура модерну Харкова, гібридні напрями.

ABSTRACT

Korovkina G. A. Features of the Art Nouveau architecture in Kharkiv city. – On the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of candidate of architecture (Ph.D.) in specialty 18.00.01 – theory of architecture, restoration of architectural monuments. – O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, 2020.

The thesis is devoted to revealing the features of the Art Nouveau architecture in Kharkiv city. Native and foreign studies about on the emergence and development of style in Western Europe and on the territory of the former Russian Empire, which included the Kharkiv province analyzed.

The sociocultural context in which the Kharkiv Art Nouveau architecture arose and developed, as well as the conditions and factors that contributed its originality, analyzed. Among them is the status of Kharkiv as a provincial center and the related development of industry, transport, higher education, which ensured an influx of personnel and finance, as well as the construction of residential and public buildings.

The interrelation of Kharkiv architecture with the directions of European Art Nouveau is revealed, the channels of influence and borrowing are determined. It is noted that the facades of buildings are carriers of expressive characteristics of Art Nouveau in Kharkiv architecture.

It is determined that hybrid trends have been formed in the Art Nouveau architecture of Kharkiv city, formed due to both local cultural traditions and the author's interpretation of the characteristic techniques and figurative constructions inherent in European Art Nouveau. The main ones are decorative, rationalistic, northern Art Nouveau, modernized neoclassic, eclectic Art Nouveau and their subspecies. Stylistic characteristics of each direction were identified.

The role of Art Nouveau architecture in the formation of the environment of the city of Kharkov is established. It was revealed that the buildings made in the Art Nouveau style formed the "face" of the central part of the city and became its hallmark. The current state of the Art Nouveau buildings analyzed and methodological recommendations for the study, preservation and further use of the Kharkiv heritage of the of the Art Nouveau era developed.

Keywords: architecture of the turn of the 19th-20th centuries, the Art Nouveau architecture in Kharkiv city, a hybrid trends.

Об'єкти модерну Харкова	Західноєвропейський вплив	Особливості харківських об'єктів
	<p align="center">1. Декоративний модерн (А₁)</p> <p>Харківські будівлі формувалися під впливом франко-бельгійського ар-нуво: будинку Ш. Клейна «Чортополох» (Франція), бельгійських особняків В.Орта, віденських «Майолікхаус» О.Вагнера та прибуткового будинку на Теобальдгассе,8 (арх. Е.Фрауенфельд). Із західних зразків були запозичені окремі елементи форми та декору, прийоми рясного розташування декору на фасаді (вілли П. Фенольйо в Турині).</p>	<p>Загальна форма будівель Харкова не мала динамічності західноєвропейських силуетів, деталі декору були менш опрацьовані. Габарити будівель дрібніше, рідше використовувалися ковани елементи, майолікові й мозаїчні панно, будинки вписуються в паралелепіпед, більшість мають асиметрію фасаду та м'яку пластику ускладнених та різноманітних великих форм. Елементи та деталі декору грають вирішальну роль. Ліпний декор щільно заповнює фасад. Поліхромія дозволяє зробити акцент на елементах і декорі.</p>
<p>Об'єкти зі значним запозиченням ознак декоративного модерну Європи, «чистого» декоративного стилю (А₁): вул. Клочківська, 3, Сумська, 88, 96, Університетська, 10, Алчевських, 47, Каразіна, 5, Б.Хмельницького, 8, Москалівська, 2, Чернишевського, 66, пров. Костюринський, 1.</p>		
	<p align="center">2. Раціоналістичний модерн (А₂)</p> <p>Сформовано під значним впливом школи австрійського сецесіону (будівля Сецесіона у Відні, арх. Й. Ольбріх), а також аналогів (особняк «Блуменверф», Брюссель, арх. В. де Вельде), універмаг Тіца (Дюссельдорф, арх. Ольбріх). Будівлі раціоналістичного модерну компактної прямокутної форми, частіше симетричної композиції фасаду, яскраво вираженої тектонічної системи залізобетонного каркасу, підкресленої вертикалями пілястр та віконними прорізами.</p>	<p>Будівлі раціоналістичного модерну Харкова від європейських відрізнялися меншою поверховістю та площею скління, практично відсутністю ажурного металу, декору. Характерним для цього напрямку в Харкові є виявлення конструктивної системи на фасаді, розчленування горизонтального об'єму будівлі вертикалями пілястр, геометричну правильність великих площин завершують щипці прямокутних і комбінованих форм. Еркери прямокутної або гранованої форми. Колірне рішення акцентує виступаючі елементи більш світлим тоном.</p>
<p>Об'єкти зі значними запозиченнями ознак та елементів європейського раціоналістичного («чистого») конструктивного модерну (А₂): вулиці Різдва, 6, 10, 19, Чигирин, 7</p>		
	<p align="center">3. Північний модерн (А₃) (північний національний романтизм)</p> <p>На формування вплинули національні традиції скандинавських країн (будівля «Похьола», Хельсінкі, арх. Г. Гезелліус, А. Линдгрєн, Е. Сааринен) та їх прояв у німецькому та ризькому югендстилі. Об'єкти мають великомасштабну, вписану в паралелепіпед форму з динамічною, асиметричною побудовою композиції. Вертикаль композиції підкреслюється кутовими еркерами різної висоти, лоджіями чи складним ритмом балконів.</p>	<p>Об'єкти мають ідентичність у композиції, деталях, формах декору, але харківські споруди були більш лаконічні, не мали такої кількості обробки поверхонь і декору. Щипці з великим градусом нахилу превалюють за розміром. Мансардні поверхи сприяють виразності силуету. Вікна мають дерев'яні накладки. Портالي композитні, масивні. Цоколь частіше рустований талькохлоритом. Характерним є контраст між оштукатуреними поверхнями фасаду та грубою фактурою рваного каменю. Декор має другорядне значення.</p>
<p>Об'єкти зі значним запозиченням ознак та елементів «чистого» північного модерну (А₃): вулиці М. Бажанова, 14, Дарвіна, 29, Котляра, 4, м. Павлівський, 10, Пушкінський в'їзд, 6.</p>		

Рис. 1. Основні напрями впливу західноєвропейського модерну на архітектуру модерну Харкова

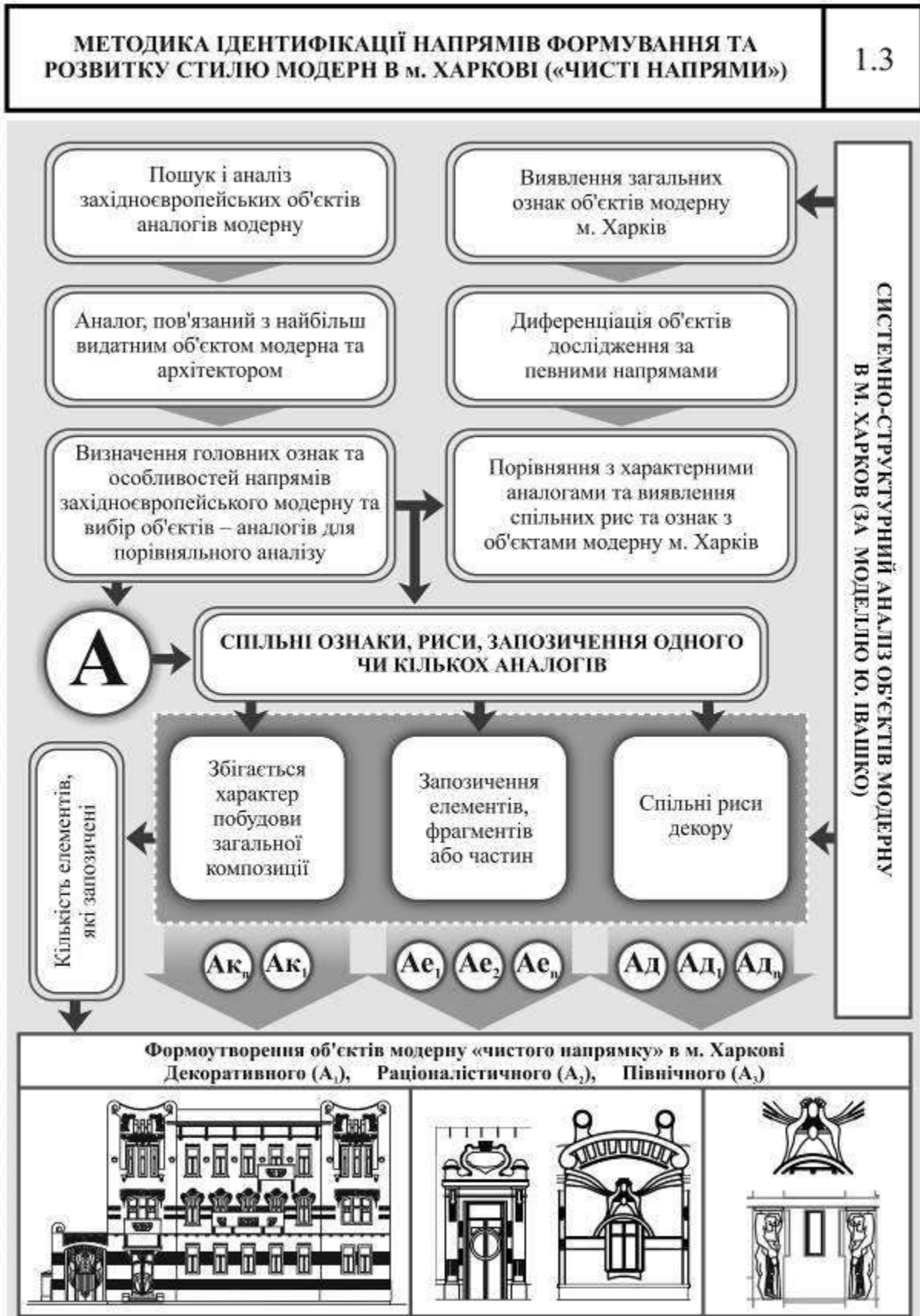

Рис. 3. Методика ідентифікації виявлення напрямів формування та розвитку «чистих стилів» модерну в м. Харкові

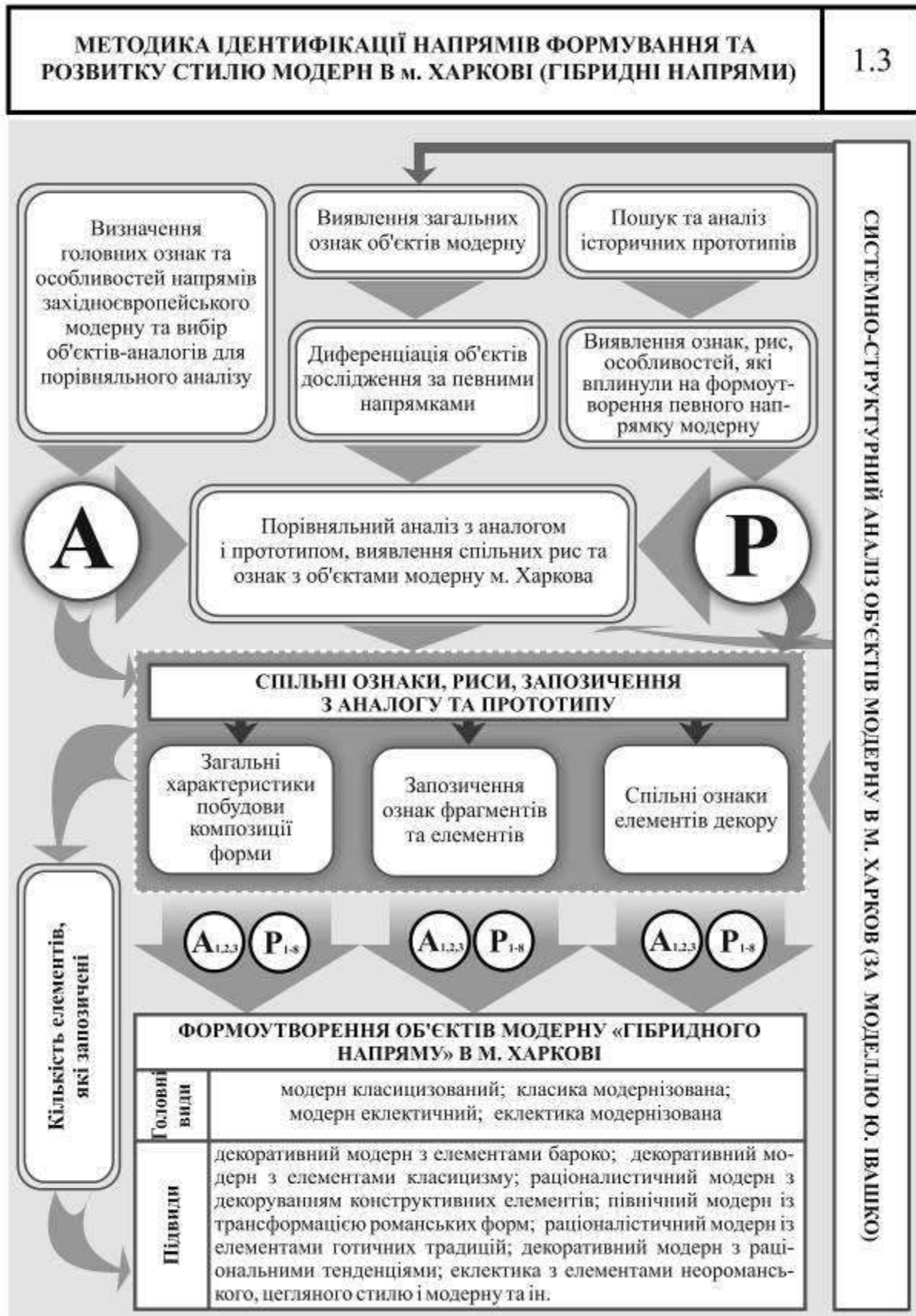

Рис. 4. Методика ідентифікації виявлення напрямів формування та розвитку «гібридних напрямів» модерну в м. Харкові